

Literární kánon: modely (dis)kontinuity

Author(s): Richard Müller

Source: *Česká literatura*, Vol. 55, No. 2 (DUBEN 2007), pp. 167-183

Published by: Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/42687254>

Accessed: 31-07-2020 07:54 UTC

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Institute of Czech Literature, The Academy of Sciences of the Czech Republic is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Česká literatura*

Richard Müller | Literární kánon: modely (dis)kontinuity

Otázka kánonu je pro literární vědu zřetelným bodem, v němž si může uvědomit problematičnost předpokladu literárněhistorického i literárněteoretického objektivního popisu a kontinuity. Zpochybnění objektivních souvislostí, stejně jako jejich popisů, je sice v současných komentářích nejen literárněvědných takřka samozřejmostí, výchozí bod přítomné úvahy z něj však činí sama povaha předmětu: odpověděli na otázku „Co je literární kánon?“ tautologicky „Literární kánon je to, co literárním kánonem ustavíme“, něco se již o „kánonu“ dozvídáme – na rozdíl od analogického případu řekněme „estetické hodnoty“ či „archivu“. Tím nikterak nechceme popřít konstruovanost pojmů „estetická hodnota“ či „archiv“ (oba jsou navíc konstruovány trochu jinak) ani naznačit čirou libovolnost existence a podoby kánonu; říkáme jen tolik, že zatímco v prvních dvou případech máme co do činění s modely popisu (o jejichž vhodnosti můžeme vést spory), v případě kánonu se setkáváme s modelem (údajně stabilního) předmětu, „předmětu“, který je však sám modelem. Jinak řečeno, v diskurzu o kánonu (předpokládáme-li, že něco takového musí existovat) se kříží – více než v jiných taxonomických souřadnicích – jazyk deskripce s jazykem projekce (třeba nevyřčené): vždy přece máme relativně jasnou představu o tom, co a kdo patří do národního či třeba „západního“ kánonu. Nebo ještě jinak: kánon je výrazným místem (snad právě výraznějším než jiná místa a jiné pojmy) „politiky“ literární vědy, její strategické negociace.

Nechceme-li modelování zakrývat iluzi objektivního popisu, nezbývá než odmítnout silně konotovaný pojem literárního „kánonu“, případně používat jej jako strategický nástroj demytologizace představy, již tento pojem sugeruje: představy imanentní, ahistorické řady velkých literárních děl; nezbývá, než poukazovat na historický, ideologický a institucionální rozměr vytváření kánonu. Motivace živých diskusí o kánonu probíhajících v anglosaském prostředí od sedmdesátých let (u nás získala aktuální přídech až začátkem nového tisíciletí)¹

¹ BERKES 2000; CHVATÍK 2002; MOLDANOVÁ 2003b.

však samozřejmě nejsou pouze obecně metodologické, jak by předchozí úvaha naznačovala; můžeme zřejmě prohlásit, že pojem kánonu se především v osmdesátých letech 20. století stává jedním z klíčových konceptů, kolem nichž se utvářejí či upevňují různorodá západní literárněvědná paradigmatata, ať už je to kritika ideologií (*ideological criticism*), feminismus, postkoloniální a kulturní studia, postmarxismus nebo tradičnější estetické i sociologizující koncepce. „Kritiky“ ani „obraný“ kánonu nelze přehledně uspořádat pod prapory ANO či NE KÁNONU, a nedomníváme se ani, že by bylo produktivní snažit se je vystopovat a setřídít podle užívaných argumentačních strategií a explicitních či implicitních cílů, které jednotliví debatéři sledují. Takovými cíli a strategiemi namátkou a synekdochicky jsou: začlenění menšinových autorů či autorek do stávající řady kanonických děl, utvářené v závislosti na dominantní ideologii a prostřednictvím institucí ovládaných „bílymi muži“; odmítnutí ideologizující představy o dějinách krystalizujících kolem „nesmrtelných“, „základních“ děl dané kultury; zachování smyslu kánonu, zaštiťovaného všeobecnými estetickými hodnotami, jež mají být údajně potvrzovány novými a novými interpretacemi stále týchž textů; publicistické gesto vyjmenování pragmaticky limitovaného počtu nejdůležitějších děl vybraného období, které může sledovat jak rozpoutání diskuse, tak další ustálení ideje kanonického na základě normativního výnosu odborné autority. Zde naznačené cíle a postupy se přitom promítají do repertoáru metafor, s nimiž kritika i obrana kánonu operují: kanonický seznam „se otevírá“, vzpírá se původní konotaci zákonu a uzavření,² obraz sedimentovaných vrstev kanonických děl nahrazuje koncept střezného dědictví, nebo naopak představy rozestoupení, pulzace, vlnění či proměnlivého pole; chrám literatury se stává cílem demolice – ale také se z něj přesouváme do diskusní dvorany či salonku (Kenneth Burke).³

² Z řeckého *kanon* („prut“ či „rákos“) se odvozuje význam „pravidlo“ či „měřítko“, který, aplikován na křesťanské svaté texty, dává souhrn oficiálně uznaných textů *Starého* a *Nového zákona*. Teprve poněkud nepřesnou analogií církevního kánonu a výběru klasických děl se ustaluje v 18. století význam „kánonu“, jak jej používáme dnes ve vztahu k literatuře (viz např. CURTIUS 1998; GUILLORY 1995; HARRIS 1991).

³ „Představte si, že vcházíte do salonku. Jdete pozdě. Ostatní dorazili před vámi a účastní se vzrušené debaty, vzrušené tak, že její účastníci ani nemají kdy, aby vám řekli, čeho se přesně týká. Diskuse vlastně začala dávno před příchodem kohokoli ze zúčastněných, takže vám ji nikdo z nich není schopen celou, krok po kroku převyprávět. Chvilí posloucháte, až se vám zdá, že jste pochytili ráz rozpravy; pak

Obrazy jsou nepřeborné; štědrým zásobníkem je ostatně kánon sám.

Budiž zde řečeno, že sdílíme přesvědčení o prospěšnosti rozpo-
hybování kánonu, zvláště v českém kulturním kódu, kde – jak to
známe z nejrůznějších kontextů: školských výkladů, masmediálních
emblémů nebo soutěží typu Největší Čech – má podobu utužlého
schématu, monolitního souboru děl, spojených často, zvláště u auto-
rů 19. století, s ideologizující představou národní identity, utvářené
pomocí určitých mytologemat, případně kolem mytologií osobních,
individuálních osudů „klíčových“ osobností. Naše glosy mají cha-
rakter sumarizační a (okrajově) ambici metodologickou. Zastavíme
se nyní krátce u některých momentů, vstupů do kanonické debaty –
bez nároku na kanoničnost jejich výběru a spíše s ohledem na to, jak
vyhovují duchu našich poznámek.

Ještě předtím je však třeba vymezit speciální případy kánonu,
v jejichž okruzích se pak úvahy o něm nejčastěji pohybují. První
nabízející se instancí je oficiální kánon, korpus uznávaných textů,
pomocí něž se definuje daná kultura, obvykle národní, v jisté medi-
ální, popularizované podobě, takové, která je pak předkládána „běž-
nému čtenáři“. Proti němu se obvykle vymezuje kritický kánon, roz-
šířený a jaksi vytríbený soubor téhož kulturního pole, který typicky
krystalizuje ve vysokoškolských seznamech povinné četby daného
filologického oboru. Vytríbenost tohoto kánonu spočívá především
v předpokladu kontextualizovaných, neemblematických interpreta-
cí, které se kolem vybraného korpusu soustřeďují: odtud rozlišení
mezi kánonem materiálním (texty) a kánonem výkladovým (inter-
pretace), neboť proces selekce a uchování podstupují i „správná“
čtení. Třetí základní opozicí je pak kánon národní⁴ vůči kánonu
západnímu, jak se jej výrazně „arbitrážním“ (a tím i provokativním)

do ní vpadnete. Někdo odpoví; vy odpovíte jemu... Debata však nemá konce. Je
pozdě, musíte už jít. A tak odejdete, zatímco debata probíhá živě dál“ (cit. dle
HARRIS 1991: 112). Tato hezká parabola desakralizovaného salonku rozvíjí s mírně
patetickým vyzněním příjemnou scénu svobodné diskuse; někteří pluralističtí kritici
by asi škodolibě namítli, že přede dveřmi zůstalo mnoho mužů a žen nepouštěných
kvůli nedostatkům v předepsaném ošacení, a jiní by zase poukázali na to,
že rozpravě je navíc bezradně přítomno i několik hluchoněmých.

⁴ K problematice „národní“ literatury na českém příkladu se podnětně vyjadřuje
JIROUŠEK 2006, když ukazuje naprostou nesamozřejmost spojení „česká
literatura“ a jeho obsahu.

způsobem pokusil stanovit Harold BLOOM (2000). K těmto definičním poznámkám je třeba připojit subjektivní rozměr **každého** kanonického seznamu; neexistuje totiž singulární autorita, u níž bychom si tento seznam závazně a v úplnosti ověřili.

Frank Kermode přichází v roce 1979 s myšlenkou dozoru, který skrze instituce vykonává společnost nad takovými kulturními konstrukty, jako je literární kánon, aby hájila své zájmy; kánon umožňuje kontrolu nad texty, jež daná kultura chápe vážně, i metody interpretace, které zakládají smysl „vážného“. Jisté texty jsou tak „oprávněny“ k exegezi a stávají se předmětem „nekonečného“ výkladu. To, co dává existenci kánonu smysl, důvod, proč je cenným rysem institucionalizovaného literárního vzdělávání, je podle Kermodea mnohost interpretací, jež zajišťuje. Problém s předpokladem stále nově interpretované řady děl, jejichž kanoničnost je potvrzována novými čteními v nových kontextech, je podobný jako s Mukařovského a Vodičkovým pojetím všeobecné estetické hodnoty, která se potvrzuje tím, že některá díla mají schopnost „přežívat“ přesuny v prostoru a čase. Tuto potíž pojmenovává W. V. Harris ve své jinak tradicionalisticky laděné studii jako „princip akademické recirkulace“, odrážející se zřetelně v podobě literárních antologií i školských dějepisů: „Vysokoškolští učitelé obvykle učí texty, kterým byli sami učeni, které jsou snadno dostupné, o nichž ostatní zajímavě píší a jimž se sami věnují; texty, jež jsou snadno dostupné, bývají i těmi, jež jsou vyučovány a o nichž se píše; texty, o nichž se píše, bývají i těmi, jež člověk sám učí nebo o nichž píší i ostatní“ (HARRIS 1991: 114). Kánony vytvářejí společné referenční rámce, a tím setrvačně tíhnou k utvrzování sebe sama.⁵

K otázce kanoničnosti přistupuje jinak, skrze koncept „nahodilé“, „kontingentní“ hodnoty Barbara Herrnsteinová Smithová ve studii „Contingencies of Value“ (1983). Smithová vypracovává dynamický model kulturní reprodukce hodnot a individuálního evaluativního chování, na jehož základě přestávají pro rozhodnutí o kanoničnosti díla být důležitá jeho obnovovaná oceňování generacemi „izolovaných čtenářů“, stejně jako „(v marxistickém smyslu) objektivně konspirační síla institucí dominantní třídy“ (SMITH 1983: 30); hodnocení literárních textů jsou ve skutečnosti rozhodnutími o tom, jak příslušné texty odpovídají proměňujícím se potřebám individuů a společen-

⁵ Na paradoxně tautologickou roli komentáře jako jednoho z prostředků kontroly a vyloučení upozorňoval Michel Foucault již v přednášce *Řád diskurzu* (1971).

ství, to znamená, jak splňují určité projektované funkce. Dynamická představa o procesuální ekonomice hodnocení v síti společenských a individuálních potřeb, zájmů a podmínek však poněkud utrpí, když své úvahy zakončuje Smithová propojením zájmů individuů disponujících kulturní mocí se zájmy sociálně, ekonomicky a politicky etablovaných tříd. V dlouhodobém pohledu tedy podle Smithové přežívají ty texty, které „reflektují a posilují ideologie vládnoucí sociální skupiny“ (IBID.: 34); text naopak nebude vyhovovat dlouho, „pokud bude chápán jako radikálně podkopávající zájmy establishmentu anebo účinně podvracející ideologie, které jej podporují“ (IBID.: 34). Postkantovská estetika zde vyústila v promítnutí kanoničnosti a nekanoničnosti do relativizovaného pojmu hodnoty, a tedy – podle logiky předchozích úvah – v možnost dělení textů na texty s ideologicky afirmativní hodnotou a texty s hodnotou ideologicky subverzivní. Na to lze namítnout, že ve vztahu literárních výkonů a „ideologií“ lze sice nepochybně předpokládat dílčí potvrzující ideologické stereotypizace, stejně jako dílčí – a můžeme snad říci spontánní⁶ – subverze a transgrese, ale řez mezi nimi zcela jistě nelze vést po hranici mezi kanonickými a nekanonickými díly, ale ani mezi jednotlivými autory nebo díly, ale pouze „uprostřed“ jednotlivých literárních textů.

Pokusem o rehabilitaci myšlenky kánonu je studie Charlese Altieriho „An Idea and Ideal of Literary Canon“ z roku 1983, formulovaná v opozici k názorům, jež autor shrnuje pod názvem „historical criticism“. Historický kriticismus podle Altieriho vyznává pojetí historie poznamenané nietzscheánskou nedůvěrou k univerzáliím: všechny snahy uniknout historii jsou samy historicky determinová-

⁶ Poznámka o spontánní subverzi vyplývá z české debaty o manipulaci a spontaneitě při vytváření kánonu, proběhnuvší na kolokviu konaném v Českých Budějovicích v září 2005, které bylo zaznamenáno a publikováno v následujícím roce pod názvem *Hledání literárních dějin v diskusi*. Miroslav Červenka zde podporuje spíše představu o spontánní četbě jako síle, jež může působit, a působí, na utváření „oficiálního“ kánonu; spontaneita formování kánonu kritického je naopak korigována řízenou (sebe)reflexí. Spontaneita vyrůstá, jak to v „červenkovském“ kontextu chápeme, z principu střetu mezi avantgardní energií a etablovanými uměleckými proudy, stejně jako z nezbytné subjektivní dimenze každé kanonické řady. Vladimír Papoušek pak naopak, v duchu svých inspirativních úvah z *Hledání literárních dějin* (2005), poukazuje na výrazný mocenský rozměr kanonického formování. Své úvahy dále precizuje ve studii „Spontánnost, manipulace, literární kánon a dobový horizont“ (2006), ke které se ještě dostaneme.

ny; přijmout předpoklad nadčasových hodnot znamená odříznout se od potenciálních zdrojů síly, které jsou uloženy v materiálních diferencích utvářejících život agentu v současnosti. Altieri na základě analýzy zájmů na jedné straně, kdy, vycházejí z Kanta a z prací Charlese Taylora (např. *Principles of Ethics: An Introduction*, 1978), rozlišuje zájmy empirické a zájmy sebedefinující, a rozeznáním „kurátorské“ a normativní funkce kánonu na straně druhé dospívá k vlastnímu potvrzení jisté positivity, ideálnosti kánonu jako „kulturního divadla“. Kanonická díla obzvláště silně vyzařují takzvané „idealizace“, jimiž Altieri nemyslí propagandistické představy či projekce, ale výzvu, aby čtenáři připisovali autorskému intelektuálnímu aktu, případně určitým kvalitám fikčních agentů hodnoty, s nimiž se mají ztotožňovat. Ulohou kánonů je institucionalizovat tyto idealizace, poskytovat příklady toho, jakou mohou mít ideály podobu, a způsobů, jakým je lidé používali jako podnětů a kontextů utváření vlastního já. Energie, které takto kánony vysílají, se obracejí k dnešku, vyvolávají základní formy touhy a obdivu, které zase mohou působit jako stimuly vlastních kreativních, či třeba politicky směřovaných aktů. Zde se slučuje Altieriho úvaha se známými Bloomovými představami o úzkosti vlivu a touze po dezinterpretaci (*misreading*) „otcovského textu“, jak je Harold Bloom rozvíjí v knihách *The Anxiety of Influence* (1973) a *A Map of Misreading* (1975); k Bloomově sugestivnímu freudovskému schématu Altieri přidává poznámku o sebestpotvrzující síle kánonu, faktu, že jsou to právě kánony, které Bloomův *agon* vůbec umožňují, dodáváje mu „ideálnosti“ a závažnosti.

Lze říci, že ve všech zmíněných modelech se v posledku setkáváme s předpokladem ideální řady: zaštitěna může být všeobecnou estetickou hodnotou, či též hodnotou reinterpretačního potenciálu a mnohoznačnosti, psychoanalytickým modelem (Bloomovi bojující titáni) či v hodnotě jinakosti, vedoucí k vytvoření „alternativního“ kánonu, který je však – má-li prostě nahradit kánon „oficiální“ – stejně ideální jako kánony předešlé. V myšlenkově a argumentačně solidním Altieriho eseji se jako nejslabší místo, místo slepoty, ukazuje právě jeho ústřední bod, princip jeho vhledu: „ideálnost“ kánonu; „ideu“ kánonu podle našeho názoru drasticky narušuje historická konkrétnost a přímo materiálnost textu a podmínek jeho vytváření, stejně jako diskurzivně podmíněného hodnocení. Koncepce ideálnosti kánonu snadno sklouzává v rétoriku hájící dědictví myšlenek, jež jsou v kanonických dílech údajně „obsaženy“, jako by literární texty byly zásobníky základních, „kanonických“ idejí dané kultury. Zdá se, že předpoklad

ideálnosti kánonu a historicky transcendentních hodnot nakonec vždy musí skončit u úvahy o minimální společné, antropologické základně, otázce, zda má smysl psát tak, jako by po nás měla přijít nějaká zcela jiná, „neantropologická“ kultura, či zda tato hypotetická kultura leží již zcela mimo hranice, jež by měl náš diskurz (vždy potvrzující sám sebe i určující hranice svého překonání) uvažovat. Antropologické základy nám však těžko poskytnou uspokojivé odpovědi na zdroje působivosti literárních textů snad kromě banálního zjištění, že v Shakespeareových dramatech, stejně jako Keatsově poezii či třeba Vančurových románech, lidé prožívají své „věčné“ sny, úzkosti a touhy – ty jsou totiž vždy historicky konkrétní. Jistě mnohem zajímavější než hledat invarianty lidských tužeb a expresí je snažit se vysledovat, jak je individuum utvářeno v literárních textech a skrze ně, sledovat historickou cirkulaci kulturních předmětů a obrazů, konotační (ne) spojitosti textu, jeho zasazení do dobového diskurzu či dynamiku narušování a stvrzování dobově platného paradigmatu.

Možnosti zkoumání podobných (dis)kontinuit, a konkrétněji vztahu literatury a moci, na něž při úvahách o formování kánonu stále narážíme, vztahu literárních textů a historických podob více či méně skrytých kulturních rezonancí v rámci čehosi, co můžeme nazvat archiv dominantních diskurzů, či vzhledem k ideologii přípustný systém norem, se zajímavě odkrývají v linii uvažování představované Michelem Foucaultem a na něj (zčásti) navazujícími novými historiky. Jako příklad můžeme zmínit Greenblattovu studii o skrytých tenzích přítomných v Shakespeareových historických hrách vzhledem k výkladu dějin přípustnému z hlediska tudorovské legitimizace moci.⁷ Na „foucaultovském“ způsobu uvažování i novohistorických analýzách je inspirativní právě to, že otázky staví specificky vzhledem k danému historickému období, konkrétní diskurzivní formaci apod. Nezdá se naproti tomu, že by „ideální“, „deduktivní“ vedení diskuse o kánonu, vytvoření jeho koncepce (která je založena na zobecnění způsobu utváření řady, o níž máme předem jasno) a následné vztahování historických faktů k této řadě, bylo zvláště produktivní; přesvědčivější výsledky nepochybně přináší historická „indukce“, tak jak ji provádí Michel Foucault, Stephen Greenblatt či v českém prostředí třeba Vladimír Papoušek.

Jak pro feministickou, tak pro (post)marxistickou kritiku vyplývá z historické podmíněnosti procesu uchování kulturního dědic-

⁷ GREENBLATT 1988: 21–65, kapitola „Invisible Bullets“.

tví, z uznání institucionální, „ideologické“ konstruovanosti kánonu zřetelný politický úkol: přechod od popisu utváření kánonu ke strategiím jeho vytváření. Práce Johna Guilloryho jsou v tomto ohledu symptomatické; do kanonické debaty se zapojuje novým argumentačním způsobem, obrací pozornost k institucím a podmínkám kanonického formování, úkol vyplývající z jeho analýzy je však předem jasný: reforma těchto institucí jako malých modelů či reprodukcí společenské stratifikace.⁸ Je-li vytváření kánonu historicky podmíněné – a tedy i utváření kánonu z perspektivy dneška –, jediným řešením není přijetí „politické práce“, ale právě i zkoumání historických podmínek jak literatury samé, tak uvažování o ní – jakkoli sebereflexe podmínek našeho uvažování nás z těchto podmínek nemůže vyvázat.

Ve studii „Spontánnost, manipulace, literární kánon a dobový horizont“ (2006) se Vladimír Papoušek snaží provést „horizontální řez“ lety 1905 až 1910, aby ilustroval kontingenci faktorů kanoničnosti na konkrétním materiálu. Vychází přitom z modelu „foucaultovsko-greenblattovského“, v němž není apriori vyloučena žádná horizontální spojitost, texty a předměty vedle sebe koexistují bez předem daných hodnotících nebo věcných omezení, jen podle pravidel dobového diskurzu, paradigmatu a epistémé.⁹ Tento postup odkrývá, že kanoničnost neurčuje ani pouze estetická hodnota, ani pouze spontánnost přijetí, ani pouze mocenská manipulace (respektive institucionální dosazení), ani emblematicnost, rozhodující například o kanonickém statutu některých Šrámkových děl oproti nekanoničnosti Tomanových či Dykových, které nemají dostatečný potenciál stát se „labeled“, značkami. Neplatí však zcela ani tvrzení, že o kanoničnosti rozhoduje souhra všech těchto faktorů a procesů, neboť síť těchto vztahů se neustále proměňuje v závislosti na působení diskurzů, paradigmat, ale i subjektivních rozhodnutí. Dokonalé modely funkcí, kritérií a hodnot určujících kánon a kanoničnost in abstracto, beze vztahu ke konkrétním (a ovšem vždy již selektivním) formacím objektů a procesů zřejmě vypracovat nelze.

⁸ Zde odkazujeme na naše poznámky ke Guilloryho první kapitole z jeho knihy věnované této problematice, otištěné společně v tomto čísle.

⁹ Tyto pojmy je možné provizorně vymezit, jejich síla však spočívá v procesuální a historicky specifické aplikaci (viz „Rekognoskace archivu literárněhistorických východisek“ P. A. Bílka ve zmiňovaném sborníku *Hledání literárních dějin v diskuzi*; terminologická ujasnění viz též PAPOUŠEK 2005b a WIENDL 2006).

Dovolíme si ještě učinit poznámku k Papouškově metodě. Důraz na diskontinuitu literárněhistorického materiálu i postupu je třeba chápat též jako součást taktiky. I „rozsah“ diskontinuit má své hranice; pokud bychom měli nahradit „vertikální“ souvislosti pouze horizontálními řezy (či – podle Petera Zajace – uzlovými body), nevytváříme snad na této rovině nové souvislosti, a tedy i „horizontální kontinuity“ – s důrazem na slovo „vytváříme“, spíše než „objevujeme“? Souhlasíme-li s tím, že podobná historická čtení nám pomáhají lépe rozumět dobovým diskurzivním konfiguracím, obrazům, kulturním rezonancím i způsobu, jakým (a důvodům proč) dílo do dobového diskurzu vstupuje, neznamená ono „rozumět“ možnost dialogu dějinného okamžiku se současností? Ostatně samo slovo „diskurz“ umožňuje uvažovat obojí, jak strukturální souvislosti, tak jejich narušování a přetrhávání. Známý Foucaultův příklad dobového nepřijetí Mendelovy nauky o dědičnosti ukazuje princip diskontinuity, na němž mimo jiné diskurz funguje (Mendelovo bádání bylo odmítnuto jako hereze či lež vlivem oborového pole, vymezujícího celistvost pravdy a lži), ale i princip kontinuity, neboť jen na jeho základě se můžeme dobovému vnímání Mendelovy teorie podívat. Horizontální řezy (a to říká Papoušek explicitně) nám přitom nepomohou dostat se „nad“ fakta podmíněnosti utváření kánonu; spíše nám pomohou lépe pochopit proces přenosu určitých znakových i materiálních stop, jakkoli je to proces chaotický a nestejnorodý, uvědomit si, proč a jak čteme to, co čteme. Hlasy tradice k nám totiž zjevně nezaznívají skrze jakýsi sémiotický mechanismus převodu, prostředkovaný ještě (lépe či hůře) fungujícími institucemi, ale spíše rezonancemi z „okraje“ textů (řeceno metaforicky a ve vymezení vůči předpokládanému významovému „středu“ jako sumě idejí obsažených v literární promluvě), materiálními i znakovými stopami či „útržky“, o jejichž smyslu můžeme, jak by řekl Stephen Greenblatt, vyjednávat.

Univerzita Karlova v Praze

■ LITERATURA

ALTIERI, Charles

1983 „An Idea and Ideal of a Literary Canon“; in R. von Hallberg (ed.): *Canons* (Chicago/London: The University of Chicago Press), s. 41–64

BERKES, Tamás

2000 „České obrození jako literární kánon“; *Tvar* XI, č. 14, s. 6–7

BÍLEK, Petr A.

2005 „Literární historie: Hledání esence či vertikální i horizontální konstruování sítě?“, in D. Tureček, V. Papoušek: *Hledání literárních dějin* (Praha/Litomyšl: Paseka), s. 79–85

BLOOM, Harold

1973 *The Anxiety of Influence* (New York: Oxford University Press)
2000 *Kánon západní literatury: Knihy, které prošly zkouškou věků*; přel. Ladislav Nagy, Martin Pokorný (Praha: Prostor)

CURTIUS, Ernst Robert

1998 *Evropská literatura a latinský středověk*; přel. Jiří Pelán, Jiří Stromšík, Irena Zachová (Praha: Triáda)

FOUCAULT, Michel

1994 *Diskurs, autor, genealogie*; přel. Petr Horák (Praha: Nakladatelství Svoboda)

GREENBLATT, Stephen

1988 *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England* (Oxford: Clarendon Press)

GUILLORY, John

1993 *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation* (Chicago: University of Chicago Press)
1995 „Canon“, in F. Lentricchia, T. McLaughlin (edd.): *Critical Terms for Literary Study* (Chicago/London: University of Chicago Press), s. 233–250

HARRIS, Wendell V.

1991 „Canonicity“, *PMLA*, č. 1, s. 110–121

CHVATÍK, Květoslav

2002 „K otázce literárního kánonu“, *Tvar* XIII, č. 14, s. 5

JIROUŠEK, Jan

2006 „Co to vlastně znamená, když se řekne »česká literatura«? Pokus o hru na dané téma“, in S. Fedrová (ed.): *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR), s. 15–25

KERMODE, Frank

1983 „Institutional Control of Interpretation“, in *The Art of Telling: Essays on Fiction* (Cambridge: Harvard University Press), s. 168–184

PAPOUŠEK, Vladimír

2005a „Hledání modelu literárních dějin a rozhovor Harvey Bluma se Stephenem Greenblattem“, in D. Tureček, V. Papoušek: *Hledání literárních dějin* (Praha/Litomyšl: Paseka), s. 37–50

- 2005b „Paradigma, diskurz a literární dějiny“; *ibid.*, s. 51–62
 2005c „Historické čtení“; *ibid.*, s. 63–79
 2006 „Spontánnost, manipulace, literární kánon a dobový horizont“; *Česká literatura* LIV, č. 2/3, s. 103–112

REICH-RANICKI, Marcel

- 2004 „Potřebujeme literární kánon?“; *Host* XX, č. 6, s. 9–12, přel. Pavel Váňa

SMITH HERRNSTEIN, Barbara

- 1983 „Contingencies of Value“; in R. von Hallberg (ed.): *Canons* (Chicago/London: The University of Chicago Press), s. 5–40

TUREČEK, Dalibor

- 2005 „Doptávání po metodě dějin literatury“; in D. Tureček, V. Papoušek: *Hledání literárních dějin* (Praha/Litomyšl: Paseka), s. 9–36

WIENDL, Jan (ed.)

- 2006 *Hledání literárních dějin v diskusi* (Praha/Litomyšl: Paseka)

DALŠÍ VYBRANÁ LITERATURA K OTÁZCE KÁNONU:

ASSMANN, Jan – ASSMANN, Aleida (edd.)

- 1987 *Kanon und Zensur. Beiträge zur Archäologie der literarischen Kommunikation* (Mnichov: Fink)

ASSMANN, Jan

- 1999 „Archeologie literární komunikace“; in M. Pechlivanos et al. (edd.): *Úvod do literární vědy* (Praha: Herrmann a synové), s. 200–205, přel. M. Petříček

CULLER, Jonathan

- 2002 „Literatura a kulturní studia“; in *Krátký úvod do literární teorie* (Brno: Host), s. 51–63, přel. J. Bareš

DOLLIMORE, Jonathan – SINFIELD, Alan (edd.)

- 1985 *Political Shakespeare: New Essays in Cultural Materialism* (Manchester: Manchester University Press)

GATES jr., Henry Louis

- 1992 *Loose Canons: Notes on the Culture Wars* (New York: Oxford University Press)

FIEDLER, Leslie – BAKER, Houston (edd.)

- 1981 *English Literature: Opening Up the Canon* (Baltimore: Johns Hopkins University Press)

HIRSCH, E. D.

1987 *Cultural Literacy: What Every American Needs to Know* (New York: Houghton Mifflin)

KOLODNY, Annette

1985 „The Integrity of Memory: Creating a New Literary History of the United States“; *American Literature*, č. 2, s. 291–307

LAUTER, Paul

1987 „Caste, Class and Canon“; in M. Harris, K. Aguerr (edd.): *A Gift of Tongues* (Athens: University of Georgia Press), s. 51–82

MOLDANOVÁ, Dobrava

2003a „Úvaha o kánonu v postmoderní době“; in V. Novotný (ed.): *Postmodernismus v umění a v literatuře* (Plzeň: Pro Libris), s. 161–167
 2003b „Okraj a střed českého literárního kánonu“; in D. Moldanová (ed.): *Okraj a střed v jazyce a v literatuře* (Ústí nad Labem: UJEP), s. 345–351
 2006 „Chvála nekanonických autorů“; in S. Fedrová (ed.): *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR), s. 40–48

MORRISONOVÁ, Pam

2000 „Zpochybnění kánonu a literárních institucí“; in *Literatura a feminismus* (Brno: Host), s. 49–69, přel. R. Kamenická, M. Siedloczek

PECHLIVANOS, Miltos

1999 „Dějiny literatury“; in M. Pechlivanos et al. (edd.): *Úvod do literární vědy* (Praha: Herrmann a synové), s. 173–183

ROBINSON, Lillian

1986 „Treason Our Text: Feminist Challenges to the Literary Canon“; in H. Adams, L. Searle (edd.): *Critical Theory since 1965* (Tallahassee: Florida State University Press), s. 572–585

STRUCK, Wolfgang

1999 „Sociální funkce a kulturní statut literárních textů“; in M. Pechlivanos et al. (edd.): *Úvod do literární vědy* (Praha: Herrmann a synové), s. 184–199

WINKO, Simone

2006 „Kánon, literární“ [slovníkové heslo]; in A. Nünning / J. Trávníček, J. Holý (edd.): *Lexikon teorie literatury a kultury* (Brno: Host), s. 371

John Guillory, působící od roku 1999 jako profesor anglistiky na New York University, rozděluje svou profesní pozornost rovnoměrně mezi teorii literatury a literární historii, typické jsou však pro něho navíc oborové přesahy; k oblastem jeho zájmu patří John Milton, renesanční literatura a věda, literární teorie 20. století, sociologie literárních studií a politická teorie. Je-li ovšem Guilloryho jméno známo u nás, pak především jako autora monografie o kulturním kapitálu a otázce utváření kánonu. V kanonické debatě vyznačuje Guillory novou strategickou pozici, pozici, která nachází své teoretické zajištění v postmarxistické sociologii Pierra Bourdieua. (Post) marxistické východisko, interdisciplinární propojení literární vědy a sociologie a snadnost, s níž Guillory přechází od diskurzu literárněvědného k diskurzu společensko-politické agendy, mohou v českém literárněvědném kontextu působit dosti specificky („nepatříčně“?), zároveň však právě tyto rysy činí jeho práci *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation* argumentačně silnou.

Guillory své místo v americké diskusi o kánonu nachází ve chvíli, kdy je možné zachytit její silnou polarizaci mezi tradicionalisty a pluralistickými kritiky kánonu.¹ Představy o transcendentních kritériích velikosti či kanoničnosti literárních textů (společně

¹ Do první skupiny můžeme zařadit práce Allana Blooma: *The Closing of the American Mind* (1987), Dineshe D'Souzu: *Illiberal Education: The Politics of Race and Sex on Campus* (1991), Alvina Kernana: *The Death of Literature* (1990) i E. D. Hirsche: *Cultural Literacy: What Every American Needs to Know* (1987). Topos otevření kánonu uvádějí do kritické debaty Leslie Fiedler a Houston Baker (edd.): *English Literature: Opening Up the Canon* (1981); mezi výrazné kritiky kánonu v 80. letech patří Paul Lauter: „History and the Canon“ (1985), „Caste, Class and Canon“ (1987) či William Cain: *Crisis in Criticism: Theory, Literature and Reform in English Studies* (1984), z feministického hlediska zpochybňují literární kánon Lillian Robinsonová: „Treason Our Text: Feminist Challenges to the Literary Canon“ (1983), Deborah Rosenfeltová: „The Politics of Bibliography: Women's Studies and the Literary Canon“ (1982) či Florence Howeová: „Those We Still Don't Read“ (1981). Tento výčet čerpáme z toho, jak modeluje diskuse v 80. letech sám Guillory. V jeho textu pak nacházíme zajímavé komentáře i k postkolonialistickým kritikům (např. Henrymu Louisi Gatesovi jr.) a dalším feministickým autorkám, jako jsou Susan Gubarová či Elizabeth Meeseová. Má-li být teoretická mapa, do níž se Guillory snaží zapsat, alespoň relativně úplná, musíme zmínit sociology a teoretiky kultury, kteří představují hlavní zdroje Guilloryho úvah o vztahu literárně institucionálního a sociálního řádu: po Bourdieovi jsou jimi Ernest Laclau, Chantal Mouffeová, Antonio Gramsci, Raymond Williams, Walter Benjamin.

například s Hirschovým pojmem *kulturní gramotnosti* jako nezbytnou podmínkou účasti na „velkém rozhovoru“ západní civilizace) se začátkem 80. let stávají terčem stále prudších útoků těch, kteří upozorňují na historicky represivní podmínky určování kanoničnosti a požadují otevření kánonu tak, aby zahrnoval texty představitelů diskriminované kategorie kulturně jiného. Pokud si podle Guilloryho položíme otázku takto: „které literární texty bychom z historického hlediska neměli nikdy přestat číst a interpretovat?“, případně „které literární texty musí kulturně vzdělaný příslušník okcidentální tradice znát?“, ale stejně tak i „které texty jsou ve jménu této tradice historicky potlačovány?“, mylíme se (jak říká Marx) právě již v tom, jak se tážeme. Je nutné zpochybnit kulturní homogennost obsaženou v pojmu „západní“, stejně jako v konceptech, které jsou používány v kanonické debatě jako jeho homologie („černošský“, „ženský“): tyto předpoklady jsou přitom sdíleny oběma antagonistickými stranami. Jakkoli Guillory chová zjevné sympatie k emancipačním snahám „menšinových“ společenských skupin, je podle něho třeba odmítnout postup pluralistického diskurzu promítajícího dva zcela odlišné koncepty do jediného pojmu „repräsentace“: je nutné odlišit repräsentaci jako signifikaci prostřednictvím tematických a slovních paradigmat v literární řeči a repräsentaci jako zastupování nepřítomných skupin či ideologických abstrakcí. Guilloryho studie tedy přináší kritický náhled nejen na snahy po stabilizaci a konzervaci kánonu, ale i na volání po jeho revizi, otevření a pluralizaci: Guillory přitom poukazuje na neviděné problematické předpoklady obou proudů, jež jsou uloženy například v chápání kánonu jako kulturního obrazu, v konceptech hodnoty literárního díla, v problému autora jako repräsentanta zkušenosti spjaté s určitou sociální skupinou, v otázce scelené identity subjektu, ve vztahu produkce, recepce a institucionální situovanosti literárního provozu, stejně jako ve vztahu kánonu, sylabu, studijního plánu a archivu. Z četby Guilloryho zřetelně vyplývá, jak se argumentace obou proudů vnitřně problematizuje, reflektujeme-li **samozřejmost**, s níž jsou zmíněné koncepty a jejich vztahy předpokládány.

Místo toho, abychom například hledali inherentní rysy kanonických děl či naopak pochybenost kánonu v nerepräsentaci menšinových autorů, musíme se podle Guilloryho podívat na samy procesy a napětí v institucích, které kanonické řady generují, sledovat historii samotného předpokladu vzniku kánonu na vysokých školách. Sociohistorickou analýzou funkcí, které školy nabývají při distribu-

ci kulturního kapitálu, gramotnosti (distribuce lingvistického kapitálu, učení spisovné angličtině) a humanitní vzdělanosti (distribuce symbolického kapitálu, kterou začínají zprostředkovávat vysoké školy až v určitém historickém momentu – více méně tehdy, když je funkce šířit znalost jazyka zajištěna na nižších stupních vzdělávání), dospívá Guillory k tomu, že bude užitečné sledovat pomocí „case studies“ zvláště zřetelné okamžiky institucionálního přetváření kánonu. Příkladem v kapitole „Ideology and Canonical Form: The New Critical Canon“ je projekt novokritický, který vychází z koncepce nadbudování jazyka poezie nad jazykem přirozeným; studenti literatury jsou na jeho základě učeni tomu, že jazyk poezie nemůže být parafrázován běžným jazykem, neboť je silně figurativní, ironický, či „paradoxní“. „Elitářství“ novokritického projektu vysoké kultury i akademická nadřazenost vůči „běžnému čtenáři“ (post)marxistu Guilloryho zjevně dráždí – stejně jako podcenění kategorie třídy v kanonické debatě (na rozdíl od kategorií rasy či genderu), přestože k nerovnoměrné konstituci i distribuci bourdieovského kulturního kapitálu dochází v první řadě právě skrze ni. Vůči těmto náhledům lze těžko věcně namítnout, že by akademická nadřazenost vůči laikovi (který „si troufne“ vynášet soudy spíše v oblasti literatury než třeba jaderné fyziky; odtud možná, v jistém pohledu i koncept „naivního čtenáře“) nehrála v utváření kanonických seznamů žádnou roli nebo že by samotná možnost nabytí kulturní gramotnosti nebyla základní podmínkou přístupu ke kulturnímu kapitálu (na rozdíl od kapitálu ekonomického či sociálního – jehož zdrojem jsou podle Bourdieua interpersonální sítě typu rodiny či komunity –, kde gramotnost či vzdělanost jako faktor nefiguruje nijak výrazně). Potíž s Guilloryho argumenty je jednoduše spíše v jejich **evidentnosti**: Guillory si prostě problematiku představí do jakéhosi nulového bodu, s nímž lze sotva polemizovat, který nám ale také jako východisko nepomůže dozvědět se o literárních textech (ani jejich recepci) mnoho nového. V čem je toto nasazení širší optiky podnětné, je možnost uvědomit si sociohistorické okolnosti určující to, které texty čteme a jak, poznání historie angloamerických vzdělávacích institucí a jejich vztahu k šíření kulturního kapitálu: co se nám zde otevírá, je tedy snad možnost určitějšího ohledávání Bourdieuova „literárního pole“.

Z literárněteoretického hlediska nejpřínosnější rys Guilloryho argumentace, spočívající v zásadním zpochybnění předpokladů jak konzervativních zastánců kánonu, tak jeho pluralistických kritiků, se pak poněkud vytrácí ve chvílích, kdy Guillory do výkladu vnáší

i mírně modifikované verze „zaručených“ pouček z třídního výkladu dějin (například popis buržoazní snahy získat kulturní kapitál, dříve dostupný jen aristokracii a církvi, skrze vzdělávací instituce či snadné ztotožnění struktury společenských institucí se stratifikovanou strukturou společenského řádu). Ne nepodstatnou překážkou přijetí předpokladů, na nichž je Guilloryho text vystaven, je pak faktor jaksi lexikálně estetický: leckterého českého čtenáře asi nepříjemně zamrazí, narazí-li na slova či spojení jako „revanšista“ a „reakční odpor“. V dekonstrukci předpokladů, na nichž je založena představa o reprezentaci v kánonu i celý různorodý diskurz kanonické kritiky, se objevují i slabší (jakkoli zdánlivě silné) momenty, když pro účely břitké polemiky Guillory formuluje „liberálně pluralistické“ pozice (jako by se jednalo o cosi unifikovaného a jednotného) v záměrně zobecněných, vyhrocených podobách, a nuance kanonické debaty, které na mnoha místech tak objevně komentuje, jinde srovnává a přebudovává až do úrovně, kdy se mu hodí k zaujetí vlastní, nesouhlasné pozice.

Inspirativnost Guilloryho práce tak pro české prostředí spočívá – kromě již zmíněného dekonstruktivního náboje – ve zkoumání konkrétních podob působení jednoho z komponentů literárního pole (vzdělávacích institucí), ale i v poznatku z oblasti „nulového bodu“ (který zároveň poukazuje i k prakticky politickému aspektu Guilloryho monografie): totiž že kanonická krize je symptomem úpadku „tržní hodnoty“ kanonické vzdělanosti a vůbec tradičně chápaného humanitního vzdělání, úpadku objevujícího se spolu se zrodem „nové profesní třídy manažerů“, kteří preferují „gramotnost“ technologickou, poskytující efektivní prostředky sociální mobility, před tou kulturní.

Z BIBLIOGRAFIE:

Monografie

- 1993 *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation* (Chicago: University of Chicago Press)
 1983 *Poetic Authority: Spenser, Milton and Literary History* (New York: Columbia University Press)

Články

- 2000a „The Ethical Practice of Modernity: The Example of Reading“; in Marjorie Garber (ed.): *The Turn to Ethics* (New York/London: Routledge)

- 2000b „»To Please the Wiser Sort«: Violence, Philosophy, and Hamlet“; in Carla Mazzi, Douglas Trevor (edd.): *Psychoanalysis, Historicism and Early Modern Culture* (New York/London: Routledge)
- 1997 „Bourdieu’s Refusal“; *Modern Language Quarterly* XI
- 1996 „Preprofessionalism: What Graduate Students Want“; *ADE Bulletin* 113
- 1995 „Canon“; in F. Lentricchia, T. McLaughlin (edd.): *Critical Terms for Literary Study* (Chicago/London: University of Chicago Press)
- 1995 „Milton, Narcissism, Gender: On the Genealogy of Male Self-Esteem“; in Christopher Kendrick (ed.): *Collected Essays on John Milton* (London: Prentice Hall International)
- 1994 „Literary Critics as Intellectuals: Class Analysis and the Crisis of the Humanities“; in Wai Chee Dimock, Myron T. Gilmore (edd.): *Rethinking Class* (New York: Columbia University Press)

Richard Müller